

AYNI VE BAŞKA : EVKAF MUHASEBECİLİĞİ MAHKEMESİ PARA VAKFI KAYITLARI (1491-1828)

ÇİĞDEM GÜRSOY*

Giriş

Çalışma, İstanbul Şeriye sicilleri mahkemelerinden Davudpaşa Mahkemesi para vakıfları üzerinde yapılan araştırma sonuçlarından yola çıkılarak planlanmıştır. 1634-1911 arasında mahkemede onaylanmış 203 para vakfi incelenerek kurulan vakıflar ve vakfedilen meblağların Osmanlı'nın siyasi, askeri, mali ve ekonomik yaşantısı ile paralel hareket ettiği tespit edilmiştir. Ekonomik genişleme yıllarında vakfedilen meblağlar ve kurulan vakıf sayılarında artış, savaş durumunda ya da ekonomik daralma yaşandığında vakıf sayısında ve vakfedilen meblağlarda azalış gözlenmiştir. Tespitlerin doğruluğu başka bir mahkemenin aynı usullerle incelenmesi sonunda test edilebilir. Bu kapsamda makalede; İstanbul Şeriye sicillerindeki diğer mahkemelerde onaylanmış para vakıfları bir önceki çalışmada olduğu gibi İmparatorluk yaşantısı ile paralel hareket etmişler midir? sorusuna cevap aranmıştır. İkinci bir mesele de söz konusu hareketliliğin zaman içinde birden fazla tekrarının mümkün olup olmadığı konusudur.

Bir başka deyişle makale, para vakıflarının uzun dönemdeki hareketlerinin İmparatorluğun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayatı ile ilişkili olduğunun tespitine yöneliktir. Akış içerisinde para vakıflarının kendi içinde geçirdiği değişim ve dönüşüm de takip edilecektir. Davudpaşa Mahkemesi'nde tespit edilen para vakfi kayıtları 1634-1911 arasında 277 yıllık döneme yayılmış olsa da 203 vakfın 173'ü 19.yüzyılda kümelenmiştir. Söz konusu tarihler veri iken incelenecek diğer mahkeme seçimi, ağırlıklı olarak 17. ve 18. yüzyıldaki boşluğu dolduracak şekilde olmalıdır. Sonuçta, sicil sayısına oranla vakfiye sayısının fazlalığı ve incelenmesi hedeflenen tarihlerde kurulmuş vakıfların yoğunluğundan Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi araştırma evreni olarak seçilmiştir. Diğer bir deyişle, para vakıfları

* Dr. Öğretim Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, cgursoy@istinye.edu.tr (VAKAR, Vakıf Araştırmaları Merkezi desteği ile)

“aynı” yöntemle “başka” bir mekanda Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi’nde incelenmiştir.

Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi’nde 1491-1828 arasında para vakfı işletim usullerini içeren 109 vakıf tespit edilmiştir. 1491’de kurulan vakıftan sonra 1605 yılına kadar başka vakıf onaylanmadığı özellikle belirtilmelidir.¹ İlk kurulan iki vakıf arasındaki süre (1491-1605) oldukça uzun olsa da 1605-1650 arasında kurulan vakıf sayısı da 8’dir. Aynı sorunla Davudpaşa Mahkemesi kayıtlarında da karşılaşılmıştır; 1634-1835 tarihlerinin incelendiği çalışmada 17. yüzyılda sadece üç vakıf onaylanmıştır.² Grafik 6’da bu üç vakfın diğerlerinden farklı tarihlerde kurulduğu belirgindir. Çalışma sistematik şekilde başka mahkemeler üzerinden de tekrarlanacağı için tarih boşluklarının kapanarak kesintisiz bir seri elde edilmesi mümkün görünmektedir.

Değerlendirme süresince para vakfı işletme usulü ile çalışan vakıfların kuruluş tarihleri, vakfedilen meblağlar ve işleyişin sosyo-ekonomik olaylarla ilişkisi araştırılmıştır. Ayrıca vakıf şartlarının zaman içerisindeki değişimleri incelenerek iki mahkeme arasında anlam atfedilecek ayrılma ve birleşmeler sorgulanmıştır. Diğer taraftan iktisat tarihi alanında 19. yüzyıla kıyasla 17. ve 18. yüzyıl araştırmalarının yeterince çeşitlendirilmediği ve birbirleri ile ilişkilendirilmediği görülmüştür. Bu kapsamda oldukça spesifik alanlardan biri olan para vakıfları işletme usulünü içinde barındıran vakıflar ve vakfiyeleri üzerinden yapılacak çalışmaların iktisat tarihi disiplinine de katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Neticede “Aynı” yöntemle “Başka” mahkemelerde incelenen para vakıflarının imparatorluğun ekonomik, siyasi ve sosyal yaşantısına uyumlu hareket ettiği tespit edilmiştir. Dahası, para vakıfları işleyişleri ve hizmetlerinin değişen zaman ve mekandan bağımsız olarak özünde aynı kaldığı anlaşılmıştır.

İçerik analizi yöntemi kullanılarak iki bölümde tasarlanan çalışmada, ilk bö-

¹ 1491-1605 arasında Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi’nde para vakfına rastlanılmaması İstanbul’da 100 yıl boyunca hiç vakıf kurulmadığı anlamına gelmemelidir. Diğer 26 mahkemede bu tarihler arasında onaylanmış vakıflar bulunmaktadır. 1591: 5/1/10a., 1604: 5/1/115a., 1606: 4/1/108b., 1525: 4/2/258., 1519: 4/2/260. vb. Vakfiyelere verilen referans numarası; tarih, mahkeme, defter ve sayfa numarası olarak detaylandırılmıştır. 1491:26/35/11b numaralı vakfiyede “1491” vakfiyenin onay yılı, “26” Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi’nin İMŞSM. sırasını, “35” incelen defterin Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi’ndeki sicil numarasını, “11b” ise vakfiyenin bulunduğu defterdeki varak ve sıra numarasını göstermektedir. “5” Mahmut Paşa Mahkemesi, “4” Üsküdar Mahkemesi’nin sıra numarasıdır.

² 17.yüzyılda kurulan vakıfların onay tarihleri 1634-1656-1699’dur. Çiğdem Gürsoy, “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, *Belleten*, TTK Yayınları, S. 290., Ankara, Nisan 2017, s. 165.

lümde Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde tespit edilen para vakıflarına ait nitel bilgiler önceden belirlenen Şablon çerçevesinde nicel hale getirilerek grafikler hazırlanmıŐtır. Devamında vakfiyelerde ön plana çıkan sosyo-kültürel özellikler ile vakıf hukuku kavramları örnekler üzerinden ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Davudpaşa Mahkemesi ile Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi bulguları birleŐtirilerek 15.yüzyılın sonundan 20.yüzyılın ilk çeyreğini içine alacak Şekilde 420 yıllık bir zaman serisi elde edilmiştir. Kullanılan belgeler İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Mahkemeleri (İMŞSM) hüccetlerinden elde edilmiştir.

1. Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi

a. Para Vakıflarının Yıllar İçindeki Dağılımı, Vakfedilen Meblağlar, Nema Oranları Ve Çeşitleri

Çalışmada alıŐıla geldiği üzere vakıflar ve para vakıflarının tarihsel geliŐimi, kavramları, teorik açıklamaları ve konu ile ilgili yayınlar tekrar edilmeyerek bir önceki yayına atıfla giderilmiŐtir.³ 2016'dan itibaren yayınlanan konu ile ilgili çalıŐmalardan ilki İsmail Kıvrım'ın Rize ve çevresindeki vakıfları incelediği eseridir.⁴ Kıvrım, Rize ve çevre köylerinde 1859-1913 yılları arasında kurulmuş olan 130 vakfın vakfiyelerini deĐerlendirmiŐtir. Tablo haline getirilen bulgular; vakfın adı, tarihi, vakfedildiği mahal, nema oranı, vakfedilen meblağ, görevli ücretleri ve hayratlara yapılan yardımlar Şeklinde baŐlıklandırılmıŐtır.

İstanbul Şeriye Sicilleri Mahkemelerinde kayıtlı tüm vakfiyelerin yeraldığı kapsamlı bir diğer yayın "İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu"dur.⁵ Eserde İstanbul Şeriye Sicilleri'nde kayıtlı mahkemelerde onaylanmış menkul ve gayri menkul vakıfların sicil ve varak numaraları, vâkıfın adı, vakfın kurulduğu mahal, tarih, vakfedilen menkul ve gayri menkuller kayıtlıdır. Ayrıca, mahkemeler hakkında kısa bilgiler verilirken Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nin vakıf muhasebelerini kontrol amaçlı kurulduğu, diğer mahkemelerden farklı olarak mahkeme ilam ve hüccetlerinin sadece İstanbul'a özĐü olmadığı İmparatorluğun farklı bölgelerinden de kayıtlar bulunduğu belirtilmiştir.⁶

³ Gürsoy, Davudpaşa Mahkemesi, 2017, s. 159-190.; Ayrıca para vakıflarının çalışma prensiplerinin günümüz finansal kavramları ile ifade edildiği bir diğer çalışma için Gürsoy, Çiğdem "The Financial Analysis of the Ottoman Cash Waqfs", *Global Approaches in Financial Economics, Banking, and Finance*, edited by Hasan Dinçer, Ümit Hacıoğlu and Serhat Yüksel, Springer, 2018, ss. 389-413.

⁴ İsmail Kıvrım, "Osmanlı Döneminde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)", *Vakıflar Dergisi*, S. 46., Ankara, Aralık 2016., s. 97-116.

⁵ Bilgin Aydın, vd. *İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2016.

⁶ ÇalıŐmanın değerlendirme aŐamasında yayınlanan söz konusu eser kontrol imkanı sağlayarak son-

Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi sicillerinde bulunan para vakıfları muhasebe defterlerinin değerlendirildiği bir diğer çalışma ise Koyunoğlu tarafından yayınlanmıştır.⁷ Koyunoğlu araştırmasında mahkemenin 1633-1731 yılları arasına denk gelen ilk 36 sicilinden 20'ser yıl aralıklarla altı sicil seçerek buradaki para vakıfları muhasebe defterinden 50 örnek incelemiştir. Elde edilen bulgular, vakıfların gelir-gider kalemleri kendi içinde detaylandırılarak tablo ve örneklerle anlatılmış, vakfedilen paraların satın alma güçleri hakkında bilgi verilmiştir. Bilindiği gibi muhasebe defterleri uygulamayı, vakfiyeler ise olması gerekeni göstermektedir. Söz konusu 50 muhasebe kaydı örneği ile incelediğimiz 109 vakıf arasında bağlantı bulunamamıştır.

Araştırma süresince Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde kayıtlı vakfiyelerin tamamı okunup içlerinde para vakfi işletim usullerini barındıran 109'unun (1491-1828) detaylı incelemesi yapılmıştır. Vakıfların 79'unda doğrudan para, 22'sinde para ile birlikte mülk ve sekizinde sadece mülk vakfedilip gelirlerinin para vakfi işletim usulleri ile işletilmesi şart koşulmuştur.⁸

Mahkemenin 1491:26/35/11b numaralı ilk vakfi haricinde 1605-1828 tarihleri arasında kaydedilmiş 108 vakfin kuruluş tarihleri, Osmanlı Klasik Dönemi'nin (1300-1600) sonundan II. Mahmut reformlarının başladığı 19.yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan süreye denk gelmiştir. Bu kapsamda incelenen vakıflar Klasik Dönem sonundan itibaren İmparatorluk genelinde başlayan mali-ekonomik ve sosyal dalgalanmalara tanıklık etmişlerdir. Nitel veriler belirlenen şablon dahilinde sayısalştırılarak söz konusu dalgalanmalara karşılık gelen tarihlerde vakıfların nasıl hareket ettiği öncelikle dairesel grafiklerde verilmiştir. Bütün içindeki payların görülebileceği her iki dairesel grafikte de 18. yüzyıl hem bütün içindeki payı hem de kendi içindeki dengeli dağılımı ile dikkat çekmektedir.

Grafik 1'de bir vakıf 15.yüzyıl, 37 vakıf 17.yüzyıl, 56 vakıf 18.yüzyıl, 15 vakıf ise 19.yüzyılda kurulmuştur. Vakıfların yaklaşık yarısının 18.yüzyılda kümelendiği görülmektedir. Bu kümelene, 18.yüzyılın ilk yarısında 26, ikinci yarısında 30

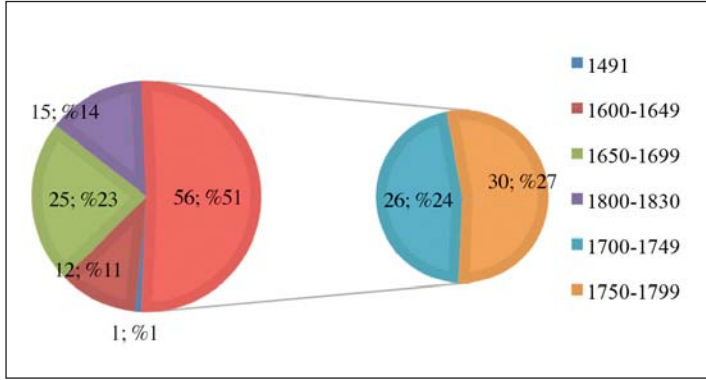
raki araştırmalara da yol gösterici olmuştur.

⁷ H. Hüsnü Koyunoğlu, "Para Vakıfları : Muhasebe Defterlerine Göre 17.yy İstanbul Uygulaması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.VIII, S. 1., 2008, s. 253- 303. Çalışma 2016'dan oldukça eski olmasına rağmen mahkeme bazında yapıldığı için belirtilmiştir.

⁸ Gayrimenkul vakfedilen bazı vakıfların ilk nakit vakıflarına zam olduğu, bazıları da kira gelirlerinin para vakfi işletim usulleriyle işletilmesi istendiği için değerlendirilmiştir. Sadece mülk vakfedilen bir vakıf ise vâkıfın soyu tükendiğinde mülkün muaccelesinin mahalle avarızına devredilip %15 nema oranı şart koşulduğu için listeye dahil edilmiştir. (1610:26/27/7b).

vakıf ile dengeli sayılabilecek dağılım göstermiŐtir. Diğer dönemlere bakıldığında; 17.yüzyıl ilk yarıda 12, son yarıda kurulan 25 vakıf ile dengesiz görüntü oluŐturmuŐtur. Ayrıca 19.yüzyılda kurulan 15 vakfın biri 1804'de, diğer 14 vakıf ise 1825-1828 tarihleri arasında kurularak dengesiz görüntüye eklenmiŐtir.

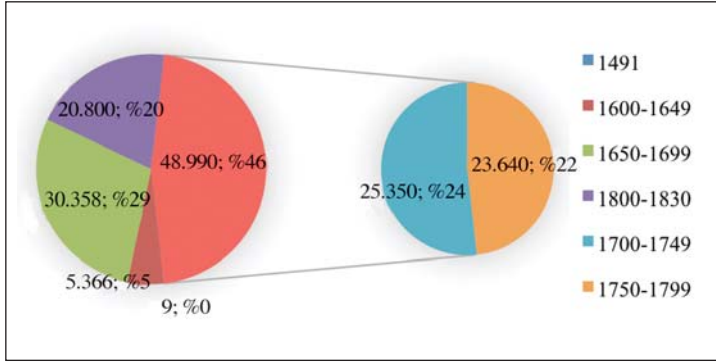
Grafik 1: Kurulan Vakıf Sayısı (1491-1828)

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi

Grafik 2, vakfedilmiş toplam 105.523 kuruşun dağılımını göstermektedir.⁹ Grafik 1 ile bağlantılı değerlendirildiğinde 17.yüzyılın dönemleri arasındaki belirgin fark göze çarpmaktadır. Kurulan vakıf sayısında 17.yüzyılın ilk yarısı %11 ve ikinci yarısı %23'lük pay almıŐ iken vakfedilen meblağlarda oranlar sırasıyla %5 ve %29'dur. Dengesizlik vakıf başına ortalama vakfedilen meblağlara da yansımıŐ, yüzyılın ikinci yarısında ilk yarısına oranla üç kat fazla para vakfedilmiştir. Bu fark Grafik 3 ve Tablo 1'de daha belirgin olarak izlenmiŐ, nedenleri sorgulanmıştır. 17.yüzyılın dönemleri arasındaki söz konusu dalgalanmalar genele etki etmeyecek her iki grafikte toplam %34'lük pay korunmuŐtur. 18.yüzyıl verilerinde ise; ilk grafikteki %51'lik oran, Grafik 2'de %46'ya gerileyerek kendi içinde daha dengeli dağılıma dönüŐmüŐtür. Vakfedilen meblağların 19. yüzyıldaki yükseliŐi ise yukarıda bahsedildiği gibi üç yılda kurulan 14 vakıf göz önüne alındığında oldukça dikkat çekicidir.

⁹ Tüm birimler kuruş olarak hesaplanmıŐtır.

Grafik 2: Vakfedilen Meblağlar (kuruş) (1491-1828)

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi

Vakfedilen meblağların özellikle 17.yüzyılda dirhem, esedi kuruş, akçe, yaldız altını, osmani akçe, riyali kuruş, eşrefi altını gibi farklı para birimlerinden oluşması piyasadaki para çeşitliliğinin yansımalarıdır.¹⁰ 17.yüzyılın sonlarında ilk gümüş kuruş basılıncaya kadar dolaşımdaki bazı paraların değer kaybını önlemek için akçe hesabına göre sabitlendiği bilinmektedir.¹¹ Bu kapsamda, Hacı Ömer'in vakfettiği 500 riyali kuruş İspanyol parasıdır ve 17.yüzyıl ortalarında 1 riyali kuruş 80 akçe hesabından değeri 40.000 akçedir (1654:26/11/22). Saliha Hatun'un vakfettiği 500 esedi kuruş, aslanlı kuruş olarak da bilinen Hollanda parasıdır ve 1 esedi kuruş 70 akçe hesabından 35.000 akçe değerindedir. (1682:26/16/16b) 17.yüzyılın sonlarında 120 akçelik gümüş kuruşların basılıp temel para birimi olarak kabul edilmesi ile ilişkili olarak 18.yüzyıldan itibaren vakfedilen para birimlerinde sıklıkla kuruşun kullanıldığı tespit edilmiştir.¹² Vakfedilen meblağların 17.yüzyılın ortalarındaki ekonomik karşılıkları; 150 dirhemlik ekmek 1 akçe, 1 vakiyyelik kuyruk yağı 14 akçe, 1 vakiyyelik pekmez 6 akçe, 1 kıyve bulgur 65 akçe ve 1 kıyve pirinç 42 akçedir.¹³

¹⁰ Kurt'un çalışmasında, mahkemelerde vakfedilmiş para vakıflarının vakfiye kayıtlarından tespit edilen 64 çeşit para birimi listelenmiştir. İsmail Kurt *Nazarî ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 112-114.

¹¹ 17.yüzyıl ortalarında 1 riyali kuruş 80 akçe, 1 esedi kuruş 70 akçeden hesaplanırdı. 17.yüzyılın sonlarında basılan yeni kuruşlar esedi kuruşun benzeridir ve üzerinde aslan resmi olmadığı halde esedi kuruş olarak isimlendirilmişlerdir. 1 esedi kuruş 120 akçedir. Halil Sahillioğlu 'Esedî' *TDVİA*. C. 11, s. 369.; Örneğin; İlk gümüş kuruşlar basıldıktan sonra kurulan 1747:26/102/20 numaralı vakıfta vakfedilen meblağ "fi'l-vakt 450 kıta esedi kuruş" zamanının 450 esedi kuruşu şeklinde kaydedilmiştir.

¹² Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 171.

¹³ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda.Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli.Narh Defterleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983., s. 91-92.

Bu yıllardan sonra olası değer kayıplarını giderebilmek adına vakfiyelerde geçen çeşitli para birimleri kuruş üzerinden ayrıca kaydedilmiştir. 1691:26/35/5 numaralı vakıfta eşrefi altını vakfedilmiş ve değeri “100 kuruşluk eşrefi altını” Şeklinde verilmiştir.¹⁴ Ertesi yıl kurulan bir diğer vakıfta 560 frenk altını vakfedildikten sonra 500 frenk altınının 1250 esedi kuruşa karşılık geldiği belirtilerek %15 nema oranı Şart koşulmuştur. Kalan 60 frenk altını ise 150 kuruş ve 18.000 akçe olarak iki farklı birimde kaydedilmiştir.¹⁵ Aynı Şekilde, 1726’da kurulan vakıfta 30 kuruş vakfedilmiş, açıklamasında 1 kuruşun 120 akçeden hesaplandığı belirtilmiştir. (1726:26/35/16). rnek vakfiye kayıtlarından gümüş kuruşların ilk basıldığı 36 yıl boyunca değerini kaybetmeyerek 1 kuruş=120 akçe olarak kaldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Ortalama Vakfedilen Meblağlar

	Dönem	Vakıf sayısı	Vakıf sayısı %	Vakfedilen meblağ (kuruş)	Vakfedilen meblağ %	Vakıf başına vakfedilen ortalama meblağ (kuruş)
1.	1491-1619	5	%4	1.099	%1	220
2.	1620-1639	4	%4	922	%1	230
3.	1640-1659	8	%7	5.858	%6	732
4.	1660-1679	12	%11	21.491	%20	1.791
5.	1680-1699	9	%8	6.293	%6	699
6.	1700-1719	9	%8	3.872	%4	430
7.	1720-1739	13	%12	16.930	%16	1.302
8.	1740-1759	15	%14	21.093	%20	1.406
9.	1760-1779	17	%16	6.890	%6	405
10.	1780-1799	2	%2	200	%0	100
11.	1800-1819	1	%1	1.000	%1	1.000
12.	1820-1828	14	%13	19.800	%19	1.414
	Toplam	109	%100	105.523	%100	968

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi

¹⁴ Pamuk’un verileri ve çalışmada incelenen diğer vakfiyelerden tespit edilen değerlere göre 1691’de 100 kuruşluk eşrefi altını “40 eşrefi altınına” denk gelmekteydi.

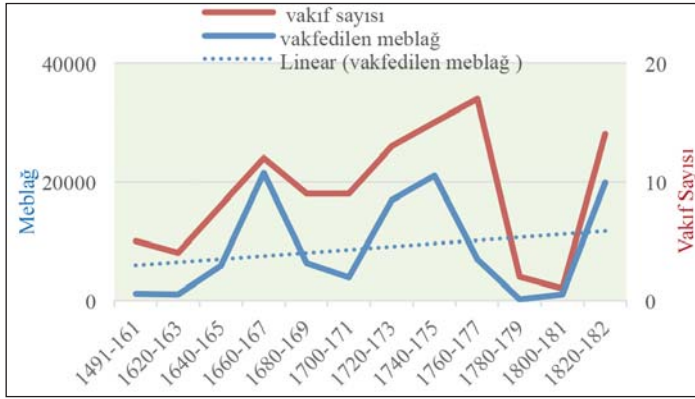
¹⁵ 1692:26/35/30 numaralı vakfiyede 1692’de 1 frenk altını 2.5 kuruş, 1 kuruş 120 akçe olarak kayıtdır.; Pamuk, frenk altını ile Venedik dkasının birbiri ile eş değer olduğunu ve 1680’lerde 1 eşrefi ve 1 frenk altının 3 kuruş olarak hesaplandığını belirtmektedir. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, 2009, s. 104 ve 152.

Grafik 1 ve Grafik 2 verilerini 20'şer yıllık dönemlerde detaylandıran Tablo 1, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'ne kayıtlı vakıflarda vakfedilmiş ortalama meblağları göstermektedir. Tabloya göre vakıf başına vakfedilen ortalama meblağların en yüksek değeri 1.791 kuruş, en düşük değeri ise 100 kuruştur. Vakfedilen meblağların %19 ve %20 oranlarına karşılık gelen 4, 8 ve 12. dönemlerinde vakıf sayısının fazlalığı ile bağlantılı olarak aynı dönemlerde ortalama vakfedilen meblağlar da yüksek çıkmıştır. Kurulan vakıf sayısı ve vakfedilen meblağ arasındaki bu doğru yönlü ilişki 9. ve 11. dönemlerde bozulmuştur. 17 vakıf ile en fazla vakıf 9. dönemde kurulmasına rağmen vakfedilen paraların 100-200-300 kuruşluk düşük seviyeleri vakfedilen meblağı %6 seviyesine, vakıf başına ortalamayı da 405 kuruşa indirmiştir. Sonuçta vakfiye verilerinin tek yönlü kullanımının dışında dönem sayısı artırmak, ortalama meblağları hesaplamak gibi farklı alternatifler sayesinde aynı verilerden başka çıkarımlar yapmak mümkündür.

Grafik 3'te para vakıflarının kuruluş tarihleri ile vakfedilen meblağların hem kendi aralarındaki ilişkisi hem de sosyo-ekonomik olaylarla bağlantıları irdelenmiştir. Grafik 1 ve Grafik 2'de kullanılan veriler bu grafikte çizgisel hale getirilerek iki zaman serisi oluşturulmuştur. Mavi seri vakfedilen para miktarını, kırmızı seri kurulan vakıf sayısını göstermektedir. Her iki serinin yükseliş ve azalış eğilimleri birbirleri ile örtüşürken keskin hareketler belirgindir. Noktalı çizgi ise süreç içinde vakfedilen meblağların yükseliş eğimini vermektedir. Tepe ve dip noktalarının birden fazla oluşu eğimin derecesini azaltmıştır. Grafiğin ilk düşük seviyeleri, 1630'ların sonunda dünyanın yüksek enflasyonla boğuştuğu "fiyat devrimi" olarak adlandırılan dönemdir. Ayrıca 17.yüzyılın başları, Osmanlı'nın coğrafi olarak genişlemesinin durduğu ve Klasik Dönem'in (1300-1600) sonuna gelindiği yıllardır. Dış olayların içteki sıkıntılarla birleşip imparatorluk çapında ekonomik bozulmaya sebebiyet verdiği akçenin değerinde yaşanan kayıplardan da anlaşılmalıdır. Bu gibi olağan üstü durumlarda taşşişlerin hemen ardından gelen sikke tashihlerinden birinin 1640 yılında uygulanması durumu netleştirmektedir. Ayrıntular Kütükoğlu tarafından yayınlanan 1640 tarihli narh defterinde mevcuttur.

Grafikte, 17.yüzyılın ikinci yarısından itibaren her iki seride görülen ilk yükseliş eğilimi, Köprülü ailesinin sadrazamlığı dönemindeki reform uygulamaları ile uyumludur.¹⁶ Bu yılları Faroqhi "Köprülü restorasyonu" olarak ifade etmektedir.

¹⁶ Köprülü Mehmet Paşa kendisinden sonra makama gelen oğulları, akrabaları ve damatları ile 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet idaresinde ön safhalarda yer alarak çeşitli reformlara imza atmışlardır. Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *TDVİA*, C. 26, 2002, s. 258-260.

Grafik 3: Kurulan Vakıf ve Vakfedilen Meblağlar

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi

Köprölüler geniş yetkilerini kullanarak askeri ve idari başarılar elde etmiş, Anadolu'da yeniden merkezi otoriteyi kurmuşlardır.¹⁷ Alınan önlemlerin ekonomiye yansımaları kurulan vakıf sayısı, vakfedilen meblağlar ve ortalamaların ani yükselişinden izlenmiştir.¹⁸ Yüzyılın sonunda özellikle vakfedilen meblağlardaki azalış ise II. Viyana Kuşatması'nın ardından genişleme döneminin sona ermesi ile başlayan ekonomik daralma ile örtüşmektedir.¹⁹ İki seride aynı anda keskin bir hareketle başlayan ilk yükseliş tek dönem devam ettikten sonra vakfedilen meblağlar aynı keskinlikte düşerken kurulan vakıf sayıları daha az etkilenmiştir.

İlkinde göre daha uzun süreye yayılan ikinci yükseliş dönemi 18.yüzyılın başlarından son çeyreğine kadar sürmüş, sonrasında her iki seride birden tekrar dip seviyeleri test edilmiştir. İktisat tarihçileri 18.yüzyılı iki döneme ayırmış, grafikteki yükselişle paralel şekilde 1700'lerin başından 1760'lara kadar olan birinci dönem ekonominin canlanma ve genişleme dönemi olarak kabul etmişlerdir.²⁰ Söz konusu tarih aralığında az sayıda, düşük maliyetli savaşlar göz ardı edildiğinde gelir ve giderlerin dengelendiği, tağışılara başvurulmadığı, fiyat artışlarının sınırlı

¹⁷ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699" *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C.2., Eren Yayınları, İstanbul, 2004, s. 551-552.

¹⁸ Tablo 1'de 4. dönem (1660-1679).

¹⁹ Tablo 1'de 5. dönem verilerinin (1680-1699) bir önceki döneme kıyasla yaklaşık üç kat, 6. dönemde (1700-1719) ise dört kat azaldığı görülmektedir. Ayrıca Pamuk, *Türkiye-İktisat Tarihi*, 2009, s. 141.

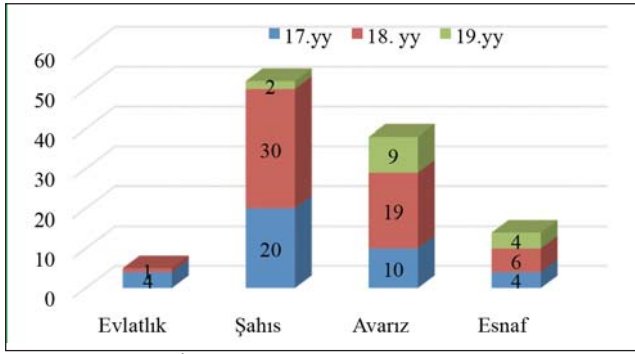
²⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 213.; Pamuk, *Türkiye-İktisat Tarihi*, 2009, s. 179.

kaldığı belirtilmiştir.²¹ 60 yıl boyunca kendi kendine yeten iktisadi üretimin yanı sıra imparatorluğun farklı bölgelerindeki imalathanelerde üretilen mamul mallar ve zirai ürünler ihraç edilmeye başlamıştır.²² Bu hareketlilik sırasında para vakıflarının kuruluş tarihleri ve vakfedilen meblağlar ile sosyo-ekonomik olaylar arasında doğrusal ilişki tespit edilmiştir.²³

18.yüzyılın ikinci döneminde ise; 1780'lerden sonra başlayan savaşlar genişleme dönemi verilerini tersine çevirerek ekonomide hızlı bir daralma yaratmıştır. Bu dönemde; çeşitli mallarda ihraç yasakları gündeme gelmiş, fiyatlarda %200'e varan artışlarla karşılaşmış, yıllık enflasyon %5 dolaylarına çıkmıştır. 1780-1799 yılları arasında sadece iki vakıf kurulması yaşanan ekonomik durumla uyumludur.²⁴

19. yüzyılın başlarında yatay seyrini devam ettiren düşük sayısal verileri bir kez daha tağşişler ile açıklamak mümkündür. 1808 ile 1822 arasında sıklıkla tağşişe başvurulduğu basılan altı ayrı gümüş sikkeden izlenmiştir.²⁵ 1820-1828 yıllarına denk gelen son yükselişte kurulan 14 vakfın 5'i 1825, 9'u 1826-1828 arasındaki iki yılda kurulmuştur.²⁶

Grafik 4: Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Vakıf Çeşitleri

Kaynak: İMŞŞ, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi

²¹ Pamuk, *Türkiye İktisat Tarihi*, 2009, s. 180.

²² Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 2012, s. 215.; Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 2008, s. 283.

²³ Tablo 1'de 7 ve 8. dönemlerin verilerinden hareketle.

²⁴ Tablo 1'de 10. döneme denk gelen süreç aynı zamanda mahkeme kapsamında ortalama vakıf başına vakfedilmiş en düşük değeri barındırmaktadır.

²⁵ Pamuk, *Türkiye İktisat Tarihi*, 2009, s. 171.

²⁶ Son dönemde 1000-2000-3000 kuruluşluk vakıfların kurulması, Tablo 1'de 12. dönemde ortalama vakfedilen meblağları %19'luk seviyeye yükseltmiştir.

Grafik 4, vakıf çeşitlerinin 17., 18. ve 19. yüzyıllar boyunca dağılımlını göstermektedir. Toplam 109 vakıf; 52 şahıs, 38 avarız, 14 esnaf ve 5 evlatlık olarak kurulmuştur. Verilerin yaklaşık %50'sini oluşturan şahıs vakıflarında belirgin bir kümeleme görölmektedir. Grafikte kırmızı ile gösterilen 18. yüzyıl vakıflarının sayıca fazlalığı vakıf çeşitliliğini de beraberinde getirmiştir. 17.yüzyıla oranla 18.yüzyılda avarız vakfı sayısında %90, şahıs ve esnaf vakıflarında ise %50 seviyesinde artış olmuştur.

Avarız vakfı sayılarında %90 fark, 17. yüzyılda gerektiği zaman alınan avarız vergilerinin 18.yüzyıldan itibaren artarak alınmaya ve sabitlenmeye başladığı durum ile örtüşmektedir.²⁷ 18.yüzyılda hayır severlerin istenilen vergileri karşılayabilmek ve mahallenin gerekli diğer ihtiyaçlarını giderebilmek için söz konusu vakıfları daha sık kurmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Grafik 3'te serilerin artma eğilimine girdiği 1826 -1828 yılları arasında kayıtlı son dokuz vakfın sekizinin avarız vakfı olarak kurulması, ilerleyen yıllarda da avarız vakfı sayısında artış beklentisini beraberinde getirmiştir. Bu öngörü, ikinci bölümde Davudpaşa Mahkemesi verileri tarafından da desteklenerek, 19.yüzyıl avarız vakıflarındaki ani yükseliş eğiliminin 18.yüzyılda başladığı ve artarak devam ettiği belgelenmiştir.

Aynı mahallenin ihtiyaçları için birden fazla vakfedilmiş vakıflar avarız sandıklarında toplanarak gereken yerlerde kullanılmak için fon oluşturmuşlardır. 1735:26/101/47 numaralı vakıf, Zıştovi kazası Licana köyü avarız sandığına vakfedilerek yalnız bu köyde oturan kişilere borç verilmesi şart koşulmuştur. Bir diğer avarız vakfı örneğinde, İstanbul'da Yeni Bahçe yakınlarında Katip Musluhiddin Mahallesi'nde oturan vâkife vakfını Emin-i Cev Mahallesi avarızına vakfetmiştir.²⁸ Vâkıfların oturdukları mahallelerin yanı sıra şehrin diğer mahalleleri ile İmparatorluğun ucra köşelerindeki köy-mahalle avarızlarına yönelik uygulama örnekleri çoğaltılabilir.²⁹ Mahkeme kapsamında avarız sandıklarına vakfedilen vakıfların vergi ödemesi dışında yaptıkları hizmetler genellikle dini yapıların, eğitim-öğretim kurumlarının, çeşme-suyollarının bakım-onarım ve görevli ücretlerinin karşılanması şeklinde özetlenebilir.

²⁷ “Osmanlılar'da örfi vergiler, başlangıçta nâdiren ve çok cüzi miktarlarda toplanırken giderek ihtiyaçların artması ve devlet hazinesinin bunları karşılayamaz hale gelmesi üzerine daha sık aralıklarla ve artan miktarlarda toplanır olmuştur.” Halil Sahillioğlu, “Avârız”, *TDVİA*, C. 4., 1991, s. 108.

²⁸ 1827:26/108/27 numaralı vakıftan Yenibahçe civarında Ahmet Paşa ve Emin-i Cev Mahallesi mes-citlerinin görevli ücretleri karşılanmıştır.

²⁹ 1610:26/27/7b; 1632:26/9/121; 1653:26/24/39; 1739:26/101/76; 1828:26/108/81 vd..

Esnaf sandıklarında ise vakfedilen vakıfların kuruluş tarihlerinin kendi içindeki dağılımı dengeli olmakla birlikte 18. yüzyıl etkisinin fark yarattığını söylemek mümkündür. Mahkeme genelinde 18.yüzyılda kurulan esnaf vakıfları diğer dönemlerde kurulanlardan %50 fazladır. Avarız vakıflarında olduğu gibi esnaf vakıflarında da vakfedilen meblağların sadece mensup olunan esnaf gurubuna kullanılarak istendiği örnekler tespit edilmiştir. Kemhacı esnafı kethüdası Hacı Mehmed Emin Ağa vakfettiği 1.000 kuruşu %15 nema oranından kemhacı esnafı yararına sunmuştur (1804:26/104/127). 19.yüzyılda bakırcı esnaf sandığına vakfedilen diğer bir vakıfta ise oran verilmemiştir.³⁰ Kendi mensuplarının kullanımına sunulan vakıflar için yüksek olan %15 oranı ve nema oranı bulunmayan her iki vakıf 19.yüzyılda kurulmuş ve dönemin ekonomik özelliklerine uygun davranış biçimi sergilemiştir. Düşünceyi destekler şekilde, 1773:26/73/84 numaralı vakıfta çıkırcı esnafı dışında kimseye borç verilmeyeceği kaydedilmiştir. Vakfın %10 nema oranı ile işletilmesi 18.yüzyılda kurulmuş olması ile bağlantılıdır.

Sandıklara vakfedilen meblağların bir kısmı ile esnaf teşkilatına üye fakat çalışamayacak durumda olanlara katkı sağlanmıştır. İstanbul kuyumcu esnafı sandığına vakfedilmiş vakfın gelirinin İstanbul kuyumcu esnafında gedik sahibi iken sakat ve hasta olup çalışamayacak durumda olan Rum ve Ermeni ustalara verilmesi şart koşulmuştur. (1743:26/102/194b)³¹ Beş kuyumcu ustanın ortaklaşa kurduğu esnaf vakfı aynı zamanda zimmi vakıf statüsündedir.

Bazı esnaf vakıfları kağıtçı Hacı Hüseyin Ağa'nın yaptığı gibi direkt esnaf sandığına vakfedilmeyerek şahıs vakfı statüsünde kurulmuştur. Vakıftan hem kağıtçı esnafının hem de civar mahallelerin ihtiyaçları karşılanmıştır (1738:26/101/113). Yapılan hizmetler arasında; Mahmut Paşa civarında kağıtçı esnafının bulunduğu sokağın parmaklık demirlerinin tamiri, Galatasaray mektebine mürekkep ve ilaç parası, Daye Hatun ve Mahmut Paşa Camilerinin gereken ihtiyaçları sayılabilir. Kağıtçı esnafının bulunduğu sokağın demir parmaklıkları ile 87 yıl sonra bir başka kağıtçı esnafı Hacı Hasan Ağa tarafından kurulmuş olan vakıfta tekrar karşılanmıştır (1825:26/107/71). Vakfiyeler sayesinde esnaf birliklerinin yanı sıra demir parmaklıkların dahi takibi yapılabilmektedir.

³⁰ 1825:26/107/49, elde edilen gelirle vakfın önceden inşa ettirdiği Trabzon Sancağı'nda Gümüşhane kazasına bağlı Midi köyündeki caminin gerekli masrafları karşılanmıştır. Caminin içinde ders verildiği muallim ücretinden anlaşılmaktadır. Ayrıca vakfın bir önceki vakfa zam olduğu görevli ücretlerine, caminin mum - gaz yağı alımına ve esnafın taamiyesine yapılan zamlardan tespit edilmiştir.

³¹ Vakfiyeden 18.yy'ın ortalarında esnafın gedik şeklinde örgütlendiği anlaşılmaktadır. 1743 yılında kuyumcu esnafından gedik sahibi ustaların adları kayıtlıdır.

Esnaf vakıfları arasında çarşı sandıklarına vakfedilenler de tespit edilmiştir. Bu aşamada, her esnaf birliğinin kendi sandıkları olduğu gibi kümелendikleri çarşıların da ayrıca sandıklarının bulunduğu bilinmelidir. Sandıklar sayesinde mekânın gerekli tamir-bakım ihtiyaçlarına, temizlik ve güvenlik görevlilerine, ani çıkabilecek vergiler ile diğer olumsuzluklara karşı önlem alınmıştır.³² 1605:26/16/4 numaralı vakıfta, çadırcı esnafının toplandığı Çadırcılar Çarşısı'nın sandığı “Çadırcılar Çarşısı Avârızı” olarak geçmektedir. 1604:26/16/5 numaralı vakıfta ise tevliyetin Çadırcılar Çarşısı kethüdasına verilmesi şart koşulmuştur. Bu durumda vakıf, Çadırcılar Çarşısı sandığına vakfedilmiş olmaktadır.

Çarşıların yanı sıra esnafın kümелendiği diğer ticari mekanlardan iskele, kapan ve hanların da ayrıca kendi sandıkları olduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Mehmet Ağa, Hasır İskelesi Sandığı'na vakfettiği meblağ ile iskeledeki keneflerin tamir ve bakımına katkı sağlamıştır (1786:26/97/55). Kayıttan Hasır İskelesi'nde pirinççi esnafının faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Önceki örnekte olduğu gibi aynı mekanda pirinççi esnaf sandığının yanı sıra Hasır İskelesi sandığı da hizmet vermiştir.

Ayrıca, esnafın 18.yüzyılda lonca adı altında teşkilatlandığı 1778:26/79/35 numaralı vakfiyeden tespit edilmiştir. 1778'de yorgancı esnafının “lonca odası” adı verilen toplanma yerleri olduğu belirtilerek ayrıntılar kaydedilmiştir. Bilgilerden esnafın her yıl yaptıkları geleneksel yemeklerinde yıl boyunca ürettikleri ürünleri sergileme fırsatı bulduğu anlaşılmaktadır.³³ Mahkeme kayıtlarında keresteci, kaymakçı, kuyumcu, camcı, sandalacı, debbağ, kağıtçı, kemhacı, kantarcı, yumurtacı, pirinççi, parmaklıkçı, yorgancı, afyoncu, bakırcı, imameci gibi çeşitli esnaf grupları bulunmaktadır.

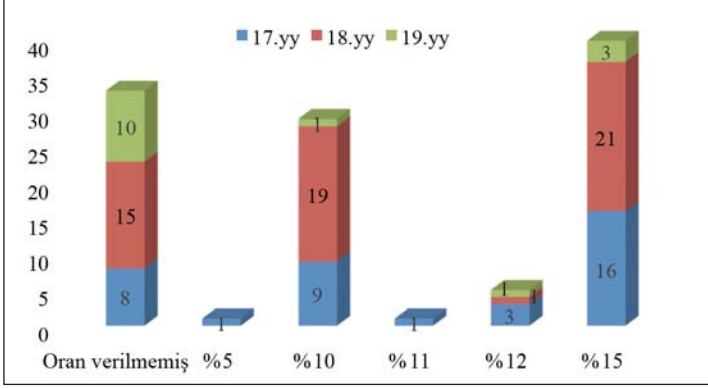
Grafik 5, vakıf hizmetlerinin sürdürülebilir kılınması için vâkıflar tarafından şart koşulan nema oranlarının dağılımını göstermektedir. Toplam 109 vakıftan 33'ünde nema oranı verilmemiştir. Bunlardan 25'i nakit para vakfı olup içlerinden 10'u 1804-1825 arasında kurulmuştur. 19. yüzyılda kurulan vakıf sayısının 15 olduğu gözönüne alındığında bu dönemde nema oranı verilmeme sıklığı 2/3

³² Çarşılar sadece bir esnaf adı ile anılsa da bu esnaf kendi alt grupları ile aynı çarşı içinde yer almaktadır. Ayrıca, her bir alt grubun kendi esnaf sandığı bulunmakta çarşı sandıkları ise tüm bunların üzerinde şemsiye görevini görmektedir. Farklı örnekler için Gürsoy Çiğdem, “Osmanlı Avarız ve Esnaf Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı”, *History Studies*, C. 10, S. 8, Kasım 2018, İstanbul.

³³ Esnafın geleneksel şed kuşanma törenlerinin kayıtlı olduğu bir başka vakıf, camcı esnafının Ali-beyköy Sadabat'ta yapılan şed kuşanma töreni yemeğinin gerçekleşmesi için vakfedilmiş (1759: 26/58/14) numaralı vakıftır.

gibi yüksek orandadır. Nema oranı şart koşulmamış para vakıflarında mütevellinin kredi verirken devletin nizamnamelerle belirlediği %10-%15 arasındaki ticaret kâr oranlarına uymak zorunda olduğu bilinmektedir.³⁴

Grafik 5: Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Yıllara Göre Nema Oranları

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi

İncelenen vakıf paraların 29'u %10, 40'ı %15, 5'i %12, 2'sinin ise %5 ve %11 oranlarından işletilmesi istenmiştir. 1672:26/18/17 numaralı vakıf, en düşük %5 nema oranı ve vakfedilen en yüksek meblağ olan 4000 yıldız altını ile dikkat çekmektedir. Vakfın %5 nema oranı ile yıllık toplam geliri 500 kuruş, giderleri ise 330 kuruştur. Giderlerin gelirden az olması nema oranının düşük tutulmasında etken olmuştur. Aradaki 170 kuruşluk fark her yıl vakfın asl-ı malına eklenerek zaman içinde vakfedilen meblağdaki değer kaybı önlenmiştir. Ayrıca vakıf şartında 4000 altının isteğe bağlı olarak ticaret veya muamele-i şeriyye ile işletilebileceği belirtilmiştir. Her iki işletim şartının uygulamada aldığı durum bilinmemekle beraber incelenen para vakıfları içinde vakfedilen meblağın gerektiğinde ticaret ile değerlendirilebileceği şartının görülmesi bakımından önemlidir.

Oran bilgileri; on akçesi birbuçuk akçe hesabıyla, onu onbir buçuk, onu onbir iki pul, on akçesi yılda bir akçe, on akçesi on bir akçe olmak hesabıyla, on akçesi yılda yalnız buçuk akçe rıbh hesabıyla, her on kuruşu onbir kuruş olmak üzere, onu onbir kuruş bir rubu şeklinde oldukça çeşitli kaydedilmiştir. Genel kabul gö-

³⁴ Tevfik Güran, "Ziraî Kredi Politikasının Gelişmesi, 1840-1910" *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 175-176. ve Gürsoy, *Davudpaşa Mahkemesi*, 2017, s. 178.

ren uygulama, para vakıflarında vakfedilen meblağların bahsedilen nema oranlarından biri ile belirlenen işletme usullerine uygun olarak aralıksız işletilmesidir. Çalışmada tam tersi bir uygulama ile karşılaşılmış vakfedilen paraların geçici nemalandırılması isteği tespit edilmiştir. Ömer Ağa vakfettiği 1000 kuruşu münasip bir akar alımına ayırmış ve işlem gerçekleşene kadar geçen sürede nemalandırılmasını istemiştir (1726:26/53/172). Vâkıf hayatta iken akar alımı yapılamadığı takdirde vefatından sonra cabi, kayyum ve dersiam tarafından gerçekleştirilmesini şart koşturmuştur.

Bazı vakıflarda vakfedilen meblağ ile kesin olarak ne yapılacağı belli değildir (1750:26/102/195). Hacı Ahmet Efendi 3000 kuruşu “meblağı mezkur 3000 kuruşu dilersem istirbah ve istiğlal ve dilersem akara istibdal edem” açıklaması ile vakfetmiştir. Vakfedilen meblağ olarak menkul sınıfına girebilecek bu örnekte nakitin nereye harcanacağı açıklık kazanmadığı için paranın mülk alımına yönlendirilmesi durumunda işleyiş değişecektir. Bu tarz kesin şartlarla belirlenmemiş dolayısıyla nema oranı da verilmemiş vakıflarda inisiyatif mütevelliyeye bırakılmıştır. Vakfın kadı tarafından onaylanması belirsiz durumun hukuka aykırı olmadığını göstermektedir.

Vakfedilen meblağların şart koşulan usullerle işletilmesi ve vakfın yönetimi vâkıf tarafından yapılabileceği gibi çoğu zaman vâkıfın belirlediği mütevelliler tarafından yapılmaktaydı. Genellikle çevrede tanınmış, güvenilir kişilerden seçilen mütevelliler 19.yüzyılın başlarından itibaren kurumlarda çalışan görevliler arasından da seçilir olmuştur. 1817:26/102/102 numaralı vakıfta, vâkıf kendisinden sonra vakfi direkt olarak resmi kurum görevlisine “İstanbul muhasebesi evkaf kاتبی Abdurrahman Efendiye” bırakmıştır. Burada vakıf mazbut vakıf statüsüne geçmemiş, vâkıfın vefatından sonra tevliyet alışla gelen yöntemlerle evlatlar veya mahalleden birisine değil ücret karşılığı resmi kurum görevlisine verilmiştir. Mütevellinin istenildiğinde vakfın diğer görevlerini de üstlenebileceği Abdurrahman Efendiye mütevellilik görevinin yanında vakfın kitabet ve nezaret görevlerinin verilmesinden anlaşılmıştır. Her ne kadar müteveli seçimine özen gösterilse de denetleme mekanizması daima devrede tutularak nezaret görevlileri bulundurulmuştur. Büyük çoğunluk nezaret görevlerini gönüllü olarak yaparken bazı vakıflarda günlük cüzi ücretler ödendiği tespit edilmiştir.³⁵

³⁵ 1647:26/101/119 1 akçe; 1660:26/58/72 5 akçe; 1663:26/30/38 3 akçe; 1678:26/22/3 5 akçe; 1692: 26/27/121 4 akçe; 1692:26/35/30 2 akçe; 1705:26/31/207 yarım akçe; 1730:26/101/93 1 akçe.; 1731:26/102/111 2 akçe; 1769:26/66/143 2 akçe; 1771:26/68/55 1 akçe. Nezaret görevine ödenen meb-

Mütevellinin en önemli görevi vakfedilen ana parayı eksiltmeden vakıf hizmetlerini sürdürülebilir kılmaktır. Bu kapsamda vakfın işletilmesi sırasında borç verilecek kişiden mutlaka kefil ve/veya rehin alınması gereği vakfiyelerin tümünde şart koşulmuştur. Ters durumlarında kefil ve rehin alınmadan yapılan borç verme işlemi tespit edildiğinde mütevellinin görevden alınacağı vakıf şartında kayıtlıdır (1671:26/35/6). Değerli eşyalar gibi bilindik rehin malların arasında temessükler de yer almıştır.³⁶ Günümüzün senetleri olarak görebileceğimiz temessükler borç ödendiğinde geri verilmek üzere mütevellide saklanmıştır. Hacı Süleyman'ın Ayazma Kapısı'ndaki Hacı Davud Mescidi'ne minber yaptırmak için hazırladığı vakfiyesinin şartları arasında katibe temessükleri düzenleyip kayıt etmesi karşılığında günlük 1 akçe ücret belirlenmiştir (1735:26/101/42).

Davudpaşa Mahkemesi incelemesinde, para vakfi işletme usullerinin sadece nakit para vakıflarına ait olmadığı bazı gayrimenkul vakıflarında elde edilen muaccelelerin de belirlenen nema oranları ile işletildiği örneklendirilmişti.³⁷ Aynı şekilde Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde de muaccel gelirlerinin işletildiği vakıflar bulunmuştur.³⁸ Mahkeme dahilinde bu usulle işletilen 10 vakıftan sekizi 1600, ikisi 1700'de kurulmuştur. Bu durumun tersine vakfedilen mülklerin muaccelerinin kesinlikle nemalandırılmaması istekleri de vakfiyelerde açıkça belirtilmiştir. Hacı Mehmet Efendi menzillerden gelecek muaccelenin kesinlikle istiğlal ve istirbah olunmamasını vakıf şartına eklemiştir (1754:26/102/197). Vâkıf ilk iki vakfında nakit para vakfederek gayrimenkul alımı yapılmasını istemiş, mülk alımına kadar geçen sürede nakit paraların, mülk alımından sonra da muaccel ve müeccele gelirlerinin asla işletilmemesini şart koşturmuştur. Zamanla vakıfta birikecek paralar tekrar gayrimenkul alımına yönlendirilecektir.

Bir defaya mahsus alınan muaccelenin yanı sıra müeccele adı altında rutin aralıklarla vakfa gelmesi beklenen paralar ve harcanacağı yerler vakfiyelerde kayıtlıdır. 1653:26/24/39 numaralı vakıfta müeccelenin günlük alınabileceği, 1731 yılına gelindiğinde bir başka vakıfta halen günlük müeccele kirasının usul olarak alınmaya devam edildiği takip edilmiştir (1731:26/102/111). Aylık müeccele ör-

lağların 100 yıl içinde hem meblağ hem de ekonomik alım gücü olarak azaldığı görülmektedir. 1640'da buğdayın kile fiyatı 40 akçe iken 1740larda 120 akçeye çıkmıştır.

³⁶ “Borçlu tarafından borç temessükleri verilir, bunlarda borcun miktarı, ödeme şartları gibi hususlar yer alırdı. Bütün temessüklerde mutlaka tarih, imza ve birden çok mühür bulunurdu.” Mübahat Kütükoğlu, “Temessük”, *TDVİA*, C. 40., 2011, ss. 413-414.

³⁷ İşletim usullerinin detayları için Gürsoy, *Davudpaşa Mahkemesi*, 2017, s. 181-182.

³⁸ 1647:26/101/119, 1653:26/24/39, 1660:26/58/72, 1660:26/101/51, 1675:26/102/78, 1675:26/102/28, 1692:26/35/30, 1696:26/ 31/183, 1743:26/102/194b, 1786:26/97/55.

nekleri ile de sıklıkla karşılaşılmış, vakfedilen malların fazlalığı durumunda herbirinden alınan aylık müeccelelerin tek tek kaydedildiği örnekler bulunmuştur. Büyük menzilden 2 akçe, diğer menzilden 1 akçe, sayfiye olan 2 oda menzilden her biri yarım akçe, bostandan 12 akçe olarak toplamda aylık 16 akçe müeccele geliri kayıtlıdır (1715:26/31/203).

b. Evkaf Muhasebeciliği Vakıflarının Öne Çıkan Diğer Özellikleri

Para vakıflarının işleyişi ile ilgili sayısal verilerin değerlendirildiği ilk bölümden sonra ikinci bölümde uygulama esnasında alınması istenilen pozisyonlar örneklendirilmiştir. Ayrıca vakıf hukuku kavramlarının para vakıflarında kullanımı araştırılmıştır. Vakıfların mallarını vakfederken göz önünde tuttıkları gerekçeler, vefatlarından sonra vakıf yönetiminin kime devredileceği, gelirlerin nerelere dağıtılacağı ve vakfa yapılan zamlar incelenmiştir. Aynı konuların zaman içinde takip edilebilir olması sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayatın sürdürülebilirliğini açıklamaya imkan sağlamıştır.

Kurulan vakıfların belgeleri, rehin alınan eşyalar, muhasebe defterleri, temesükler ve paralar ilk zamanlar vakfın büyüklüğüne göre kese içinde ya da kilitli sandıklarda mütevellinin evinde saklanmıştır. 1600'lerin ortalarından itibaren özellikle orta ve büyük ölçekli vakıf belgelerinin Kapalı Çarşı Bezzazistan'daki sandıklarda koruma altına alındığı bilinmektedir. Bir nevi banka işlevi gören bu sandıklarda paralar, kıymetli evraklar, mücevherler ile vakıfların, yetimlerin emanet sınıfındaki malları cüzi miktarda kira karşılığı devlet teminatı altında saklanmıştır.³⁹ Hacı İdris AĞa vakfettiği 1400 kuruşun vakfın diğer belgeleri ile birlikte yıllık 360 akçe sandık kirası karşılığında korunmasını istemiştir. (1692:26/35/30) Aynı şekilde 350 kuruş vakfedilmiş 1703:26/27/11 numaralı ve 400 kuruş vakfedilmiş 1706:26/27/12 numaralı vakıfların da Bezzazistan'daki sandıklara yıllık 120'şer akçe kira verdikleri tespit edilmiştir. İlk örnekle aradaki üç kat kira farkı vakfedilen meblağın büyüklüğünden kaynaklanmakla birlikte, aradan geçen 10 yıllık sürenin de ihmal edilmesi gerektiği bir diğer vakfiye şartından anlaşılmıştır. Hacı İdris'in ilk vakfından 37 yıl sonra 1729'da vakfına zam yaparak 2200 kuruş ve bazı mülkler vakfettiği ikinci vakfında (1729:26/35/31) Bezzazistan'daki sandık kirasının 360 akçeden 150 akçeye düştüğü kaydedilmiştir. Bu bilgiden hareketle kiraların vakfedilen meblağ dışında zaman içerisinde de azaldığı tespit edilmiştir.

³⁹ Halil İnalçık, "İstanbul'un İncisi Bedesten", *İktisat Ve Din*, Haz. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 121.

Vakfiyelerde vakıf hukuku kavramlarından mukataa ile sıklıkla karşılaşılmıştır. Vakıf arazilerin bir başka vakfa veya kişiye kiraya verilmesi demek olan mukataa uygulamasında vakıf araziler üzerine yapılan binalar ve dikilen ağaçlar kullanıcıya aittir. Vakıflar kendilerinin olmayan mukataalı arazileri kullanırken aynı zamanda sahibi oldukları mükataalı arazilerini de diğer vakıflara kiralamaktaydılar. Bu kapsamda bir vakfın aynı muhasebe döneminde mukataalı arazi kira bedelleri hem gelir hem de gider olarak kaydedilmiştir. Vakfedilen arsanın büyüklüğüne göre bazen aynı arazinin iki vakfa birden mukataalı olduğu durumlar tespit edilmiştir. Ahmet Ağa vakfettiği arsasını her yıl Neslişah Sultan vakfına 100 akçe ve Sultan Beyazıt Veli vakfına 60 akçe mukataa ile kiralamıştır (1663:26/30/38). 1692'de kurulan diğer bir vakıfta vakfedilen mülkün arsası için Hüseyin Ağa vakfına yılda 130 akçe mukataa ücreti verileceği kayıtlıdır (1692:26/35/30). Örnekten, bir vakfın başka bir vakıftan mukataa ile kiraladığı arsaya inşa ettirdiği evin de vakfedilebileceği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Farkedildiği gibi mukataa kavramı 17.yüzyıl vakıflarında geçmekte ve ödenen meblağlar yılda yarım kuruş ile 3 kuruş arasında değişmektedir.

Vakıf hukukunda geçen bir başka kavram da vasiyet yoluyla kurulan vakıflardır. Mahkemede incelenen 109 vakıftan vasiyet yoluyla kurulan 22'si bu kapsamda değerlendirilerek farklı özellikleri olanlara değinilmiştir. Vasilik kavramını da bereberinde getiren bu vakıflarda vâkıfın vefatından sonra vakfın işlemlerini sürdürebilmek için en az bir vasinin bulunması vakıf hukuku kuralları gereğidir. 1774:26/9/113 numaralı vakıfta görevlendirilen vasiden vakıf işlemlerine devam etmesinin yanı sıra vâkıfın çocuğuna vesayet etmesi istenmiştir. Hacı Ali vasiyet yoluyla kurduğu vakfında kendisinden sonra küçük oğlu Mustafa'nın mütevellî olmasını şart koşmuştur. Vakfiyenin hazırlandığı yıllarda çocuğun mütevellî olmak için gereken nitelikleri taşımadığı, vâkıfın ayrıca çocuğuna vasi tayin etmek zorunda kalmasından anlaşılmıştır. Bu aşamada çocuk rüşt olana kadar vakfi yönetme yetkisinin vasi Hüseyin Bey'e verildiği kaydedilmiştir. Hacı Ali'nin vefatına kadar geçen sürede oğlu Mustafa mütevellî olabilmek için gerekli özelliklere eriştiğinde vasi hükmü direkt olarak geçersiz sayılacak ya da vâkıf vasiyet vakfından rücu ederek çocuğun vasi atamasını kaldırıp direkt Mustafa üzerinden vasiyet yoluyla yeni bir vakıf hazırlayabilecektir.

Bu öngörü Evkaf Muahasebeciliği Mahkemesi'nde kayıtlı vasiyet vakıflarından rücu örneklerine ve geçmiş uygulamalara dayandırılmıştır. Osmanlı vakıf hu-

⁴⁰ Örnekleri çeşitlendirmek mümkündür; Ahmet Ağa vakfının müeccele gelirinin yıllık 360 akçesi ile İskender Bey vakfına mukataa kirası ödenecektir (1675:26/102/28). Gülerhan Hatun vakfettiği dükkânının yıllık 250 akçe mukataa ödemesini vakfiye şartlarına eklemiştir (1649:26/22/9).

kukuna göre vasiyet yoluyla kurulan vakıflarda, vâkif henüz yaşıyorsa vakfin bağlayıcılığı gerçekleşmemiş sayılmaktadır ve vâkif vakfından istediği anda rücu etme hakkına sahiptir.⁴¹ Bevvap Hasan Bey'in, 1708'de hazırladığı vakfa zam kaydından önceki vakıfları hakkında bilgi edinilmiştir. Belgeye göre Hasan Bey, 1704 yılında vasiyet vakfi statüsünde kurduğu ilk vakfında 300 kuruş vakfetmiş ve %15 nema oranı ile işletilmesini şart koşmuştur. Sonrasında 1705 yılında vakfından rücu edip vakfettiği 300 kuruş ile mülk alımı yapılmasını istemiş ve ayrıca zam yaparak başka gayrimenkuller vakfetmiştir. 1708 yılında ise vakfına bir kez daha zam yapmıştır (1708:26/31/185b). Vakfiyede vasiyet yoluyla kurulan vakıftan rücu edilmesi devamında iki kez vakıf mülklere zam yapılması ve derkenarına eklenmiş altı zeyl ile vakıf müessesesinin örneklenmesi için oldukça zengin veriler bulunmaktadır. Her zamlarla birlikte daha fazla hayrata katkı sağlandığı, eski görevlilere yenileri eklenerek ücretlerin değiştiği belirlenmiştir. 1713 yılına kadar aralıklarla devam eden zeyllerde ise vakfedilmiş mülklerin icareye vermesinden doğan müeccele ile vakfin görevli ücretlerine zam yapılması isteği, eş vefat ettiğinde diğer eşin vakfa mütevellî olması ve vakfin yıllık harcamalarından kalan meblağların asl-ı mala zam olarak devredilmesi istekleri kayıtlıdır. Son iki zeyl (30 Ocak 1713 ve 16 Şubat 1713) 17 gün ara ile düzenlenmiştir. Vakıf müessesesinde zamlar olağan olmasına karşılık vasiyet vakıflarına yapılan bu tarz değişiklikler ve zam uygulamaları fazlaca örneklenmemiştir.

Konu hakkında bir diğer örnekte; vâkifin malının sülüsü olan 120 kuruşun üzerine vasinin de 30 kuruş ekleyerek vakfa zam yaptığı tespit edilmiştir (1722:26/32/142). Vasinin akraba olduğu belirtilmediğinden, varis dışında akraba olmayan vasinin vakfa para eklemesi durumu ender karşılaşılan bir uygulamadır. 150 kuruş vakfedilen ve nema oranı %10 olan vakfin yıllık geliri 12 kuruş, gider toplamı ise yıllık 12,5 kuruştur. Bu aşamada, gelirin gerekli harcamalara yetmeyeceğini gören vasinin katkısıyla harcamaların karşılandığı, artan paranın vakfin asl-ı malına eklendiği öngörülmüştür. Üçüncü bir örnekte ise önceden kurulmuş vakfa vâkifin vefatından sonra vasiyet yoluyla zam yapılması isteğinin bulunması ve kadı tarafından onaylanmasıdır. Elvanzade Hacı Mustafa Ağa 1765'te 500 kuruş vakfederek kurduğu vakfına, vefatından sonra terekesinden kalan malının sülüsünün eklenmesini vasiyet etmiştir (1765:26/62/177).

Mahkeme kayıtlarında tek kişinin kurduğu vakıflar dışında birden çok katılımcının kurduğu vakıflar da bulunmaktadır. Bunların arasında kantarcı esnafının

⁴¹ H. Necati Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları : Fetâvâ-yı Ali Efendi Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi (1674-1686)*, C.1., Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 342.

kurduğu vakfa; esnaftan 10 kişinin 100'er kuruş, vakıf mütevellisinin 100 kuruş ve geri kalan kantarcı esnafının 1900 kuruşluk katkıları ile toplamda 3000 kuruş vakfedildiği tespit edilmiştir (1825:26/107/40). Müteveli de kantarcı esnafına mensuptur. İsimleri verilen 11 kişi ve sayısı belirsiz diğer kantarcı esnafının katkıları ile kurulan vakıf, esnaf sandığına vakfedilmiştir.⁴²

Kişilerin birleşerek vakıf kurmasının yanı sıra aynı kişi birden fazla vakıf kurabilmiştir. Mehmet Ağa'nın üç vasiyet vakfı aynı gün⁴³, Hatice Hatun'un iki vasiyet vakfı 15 gün gibi kısa aralıklarla kurulmuştur.⁴⁴ Aynı kişinin ilk vakfını kurduktan üç yıl, dört yıl, 10 yıl hatta 37 yıl sonra kurduğu vakıfları tespit edilmiştir.⁴⁵ Kişilerin vakfa zam ya da bağımsız yeni bir vakıf statüsünde kurup aynı ya da farklı hizmetlere yönlendirdiği vakıflar sayesinde zaman içindeki durumları takip edilmiştir.

Vakıf hizmetlerinin takibi ile mimari eserlerin yıllar içindeki değişim ve dönüşümü de incelenebilmiştir. Çalışma boyunca neredeyse vakıfların tamamı bir yandan daha önce vakfedilmiş hayratların tamir, bakım ve diğer ihtiyaçlarını karşılarken öte yandan gerekli yeni eklentiler yapmışlardır.⁴⁶ Ayrıca bazı vakıfların kullanılamayacak duruma gelen hayratları yeniden yaptırdığı belirlenmiştir.⁴⁷ İhtiyaç duyulduğunda sıfırdan yapılan hayratların arasında eğitim-öğretim kurumlarının yoğunluğu farkedilmiştir.⁴⁸

Bu sayede eğitim kurumlarının lokasyonu ile çalışanların ücretleri hakkında bilgi edinilmiştir. Ücretlerin uzun yıllar artmadığı, darülkurra, şeyhülkurra ve müderrislerin genel olarak günlük 10 akçe, sıbyan mektebindeki hocaların ise günlük 4 akçe aldığı tespit edilmiştir. Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi'nde bulunan darülkurrada günlük 8 akçe (1621:26/11/31), Eyüp'teki darülkurrada günlük 10 akçe (1670:26/16/16), Fatih Camisi'ndeki darülkurra, şeyhülkurra ve dersiam gö-

⁴² Birden çok vakıf tarafından kurulan diğer vakıflar; 1743:26/102/194b beş Ermeni ve bir Rum kuyumcu tarafından vakfedilen 4140 kuruş esnaf sandığına vakfedilmiştir. 1676: 26/9/12 dört kişi 750'şer akçeden 3000 akçe vakfetmiştir. 1763:26/60/40 üç Ermeni 400'er kuruştan 1200 kuruş vakfetmiştir. 1725:26/101/95 üç kişiden az miktarlarda alınarak 25+28,5+96,5 =150 kuruş vakfedilmiştir.

⁴³ 1752:26/102/165 ve 1752:26/102/166 ve 1752:26/102/167

⁴⁴ 1610:26/ 27/7a ve 1610:26/27/7b

⁴⁵ Saliha Hatun'un vakıfları 1739:26/101/76 ve 1742:26/101/89; Hacı Ahmet Efendi'nin vakıfları 1750:26/102/195 ve 1754:26/102/197; Hacı İdris'in vakıfları 1692: 26/35/30 ve 1729:26/30/31.

⁴⁶ 1653:26/24/39 Demirkapı Elvanzade Mescidine minber; 1735:26/101/42 Ayazma Hacı Davut Mescidi'ne minber.

⁴⁷ 1678:26/22/3 Balat Hamam-ı Muhiddin Mahallesi'nde Elvanzade Mescidi'nin yeniden yapımı

⁴⁸ 1717:26/101/58. Arabacı Beyazıt Mahallesi'nde 4 hücreli bir dersaneli medrese; 1738:26/101/113 Galatasaray Mektebi örneklerden bazılarıdır.

revlilerine günlük 10'ar akçe (1692:26/27/121), Ayasofya Camisi'nde dersiama günlük 8 akçe (1726:26/53/172), Dividdar Mehmed Efendi Camisi yanındaki mektep hocalarına günlük 4 akçe (1765:26/62/177), Yaros Nahiyesi Erva (Riva) Deresi'ndeki mektep hocasına günlük 4 akçe (1826:26/107/74) cret verilmiştir.

Bazı vakıflar sadece eğitmenlerin ücretlerini vermekle kalmamıŐ barınma ve kiŐisel ihtiyaçlarını karŐılamada yardımcı olmuştur. Hacı Ömer Efendi, Fethi Ali Çelebi Mahallesi'nde inşa ettirdiği muallimhanede hem suların ısıtılması için kömür alımına katkıda bulunmuŐ hem de görevli ücretlerini karŐılamıŐtur (1722:26/32/142). Ankara sancağı ıtak Köyü'ndeki mektebin hoca ve öğrencilerine birer kat elbise verilen vakıf ile Mimar Őuca Camisi'ndeki talebelere ve Ereğli sokağında bulunan Koca Valide Sultan'ın vakfettiği mektepteki 10 talebeye kıyafet veren diğer bir vakıf konu hakkındaki örneklerden bazılarıdır.⁴⁹

Mahkemenin n plana çıkan özelliklerinden biri de ma-i leziz vakıflarının fazlalığıdır. 18. yüzyıla yayılmış olan bu vakıflar, Osmanlı'da suya verilen önemin diğer bir deyişle su kültürünün vakfiyelere yansımasıdır. Aralarında sadece ma-i leziz vakıfları olmakla birlikte diğer vakıfların içinde ilk olarak inşa edilen taŐ teknelere, çeŐmeler, su hazneleri, musluklar ve kuyular ile önceden yapılmış olanların sürdürülebilirliği için gereken katkılar kayıtlıdır. Ayrıca, su dağıtımının aksamadan devam etmesi ve gereken tamir-bakımların yapılabilmesi için su yolcuları ile sakaŐlarının görevleri tanımlanarak ücretleri belirtilmiştir.

Sonuç olarak Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde aynı amaca yönelik kurulan 109 vakfiyenin tamamının farklı özellikler taŐıdıĐı tespit edilmiştir. Vakıfların duygu ve düŐüncelerinden, kıymet hükümlerinden, değer yargılarından, buldukları ortamlardan, dönemin sosyal-kültürel ve ekonomik yaptırımlarından kaynaklanan bu durum her bir vakfiye incelemesini yeni bilgilere açık hale getirmektedir. Ayrıca, vakfiyelerin farklı disiplinlerden araŐtırmacılar tarafından okunması da gözden kaçan bulguların tespitine imkan sağlayacaktır.

2. Davudpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemelerinin Karşılaştırılması (1491-1911)

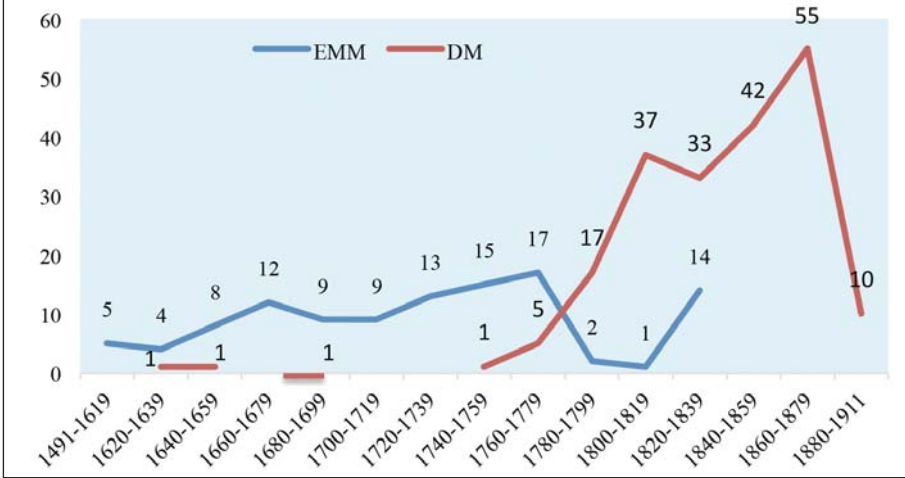
İktisat tarihi çalıŐmalarının yeterliliği ve kapsamı önceki araŐtırmalardan beslenebilmesi ile yakından ilişkilidir. Süreç boyunca çalışmaların aynı konularda yapılmış araştırmalar ile desteklenmesi bir yandan yorumları zenginleŐtirirken di-

⁴⁹ 1726:26/53/172; 1660:26/58/72.

ğer yandan karşılaştırma imkanı sağlayacaktır. Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi para vakfı işletme usulünü içeren vakıf bilgileri bir önceki çalışma Davudpaşa Mahkemesi bilgileri ile karşılaştırılabilir ve tamamlanabilir olmalıdır. Bu kapsamda vakfiyeler, ilk çalışmada oluşturulmuş şablonun dışına çıkmadan aynı yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Sonrasında iktisat tarihi disiplini yapılmış diğer çalışmaların katkısı ile elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Grafik 6'da Davudpaşa Mahkemesi (DM) ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde (EMM) onaylanan para vakıfları işaretlenmiştir. Vakıfların 1740-1840 arası çakıştığı diğer yıllarda birbirini tamamlayarak seri oluşturduğu görülmektedir. Bu sayede DM 203 ve EMM 109 olmak üzere toplam 312 para vakfının 420 yıllık (1491-1911) hareketleri incelenmiştir. Öncelikle mavi serinin yaygın ve dengeli, kırmızı serinin sıkışık ve dengesiz hareketleri mahkemeler arasında belirgin fark yaratmıştır. Mavi serinin tek başına işaretlendiği Grafik 3'teki keskin hareketler Grafik 6'da daha yatay görünüm almıştır.⁵⁰

Grafik 6: Davudpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Kurulan Vakıflar

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği ve Davudpaşa Mahkemeleri

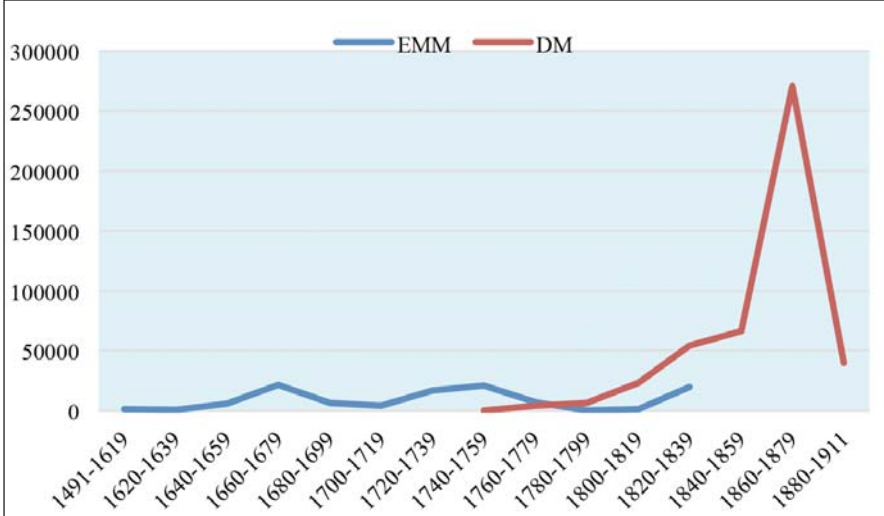
Davudpaşa Mahkemesi kırmızı serisindeki kopukluk 17. yüzyılda kurulmuş olan üç vakıftan kaynaklıdır. Bu üç vakfın haricinde 18. yüzyılın ortalarından baş-

⁵⁰ Sayısal verilerle hazırlanmış grafikler, ölçek skalası değiştiğinde veya başka sayısal veriler eklendiğinde yeni skalanın genişliği ve yeni veri birimlerinin yüksekliği/düşüklüğüne bağlı olarak farklı görünümler alabildiği Grafik 3 ve Grafik 6 arasındaki farktan örneklenmiştir.

layarak 167 yılda kurulan 200 vakfın daha ziyade 19. yüzyılda kümelenildiği görülmektedir. Süreç içinde 18. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan yükseliş trendi 19. yüzyılın ilk çeyreğinde hafif düşme eğilimine girse de sonrasında ani yükselişle tepe noktasına ulaşmış hemen ardından keskin bir düşüş yaşamıştır. İki seri arasında görülen orantsız dağılım, DM vakıflarının EMM vakıflarının yaklaşık iki katı olmasına karşılık $\frac{1}{4}$ oranında daha kısa sürede kurulmasından kaynaklıdır.

Vakfedilen meblağların yer aldığı Grafik 7'nin genelinde Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi bir önceki grafikte sergilediği dengeli davranışı devam ettirmiş Davudpaşa Mahkemesi ise keskinliğini daha da artırmıştır. 17. yüzyıldan 19.yüzyılın başına kadar vakfedilen meblağlar yatay seyrini korurken özellikle DM'nin son üç döneminde yaşanan iniş ve çıkış belirgindir. Mavi serinin, Grafik 3'te görülen keskin hareketleri Grafik 7'de iki mahkemenin vakfedilen meblağlarının arasındaki farktan kaynaklı olarak iki küçük hareket dışında neredeyse düz çizgi halinde gelmiştir. Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde bir dönemde en fazla 21.491 kuruş (1660-1679) vakfedilmişken Davudpaşa Mahkemesi'nde bu meblağ 270.936 kuruş (1860-1879) çıkmıştır. Tek dönemde vakfedilen 270.936 kuruş, 420 yıl boyunca iki mahkemede toplam vakfedilen 571.009 kuruşun yaklaşık yarısıdır.

Grafik 7: Davudpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Vakfedilen Meblağlar

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği ve Davudpaşa Mahkemeleri

270.936 kuruşun ekonomik büyüklüğü Osmanlı'nın 1860-61 yılı bütçe geliri "1.221.184.000 kuruş" ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Aynı verileri bütçenin tümü yerine alt kalemlerinden bazıları ile karşılaştırmak farklı sonuçlar doğurmuştur. Örneğin 270.936 kuruş, Aynaroz'dan alınan 147.000 kuruş ve Sissam'dan alınan 400.000 kuruşluk vergilerle karşılaştırıldığında başka bir anlam ifade etmektedir.⁵¹ Burada dikkat edilmesi gereken husus, vakıfların mahalle halkı tarafından kurulduğu ve verinin Davudpaşa Mahkemesi ile sınırlı olduğudur.

Ayrıca Grafik 7'de görüldüğü üzere 19. yüzyıldaki siyasi ve ekonomik olayların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanlardaki etkilerinin 17. ve 18. yüzyıllara göre çok daha şiddetli hissedildiği kurulan vakıf sayıları ve vakfedilen meblağlara yansımıştır. Özellikle 1800'lerde dünyada ve imparatorlukta yaşanan değişim ve dönüşüm hareketliliği iktisat tarihinde önemli kilometre taşlarından biri olan Sanayi Devrimi ve sonrasındaki iktisadi büyümeye denk gelmiştir.

17. ve 18.yüzyıllardaki dengeli davranıştan imparatorluk genelinde herhangi bir değişim dönüşüm yaşanmamıştır anlamı da çıkarılmamalıdır. Söz konusu dönemde kıymet hükümlerine bağlılık teknolojide, ticarete, üretim ve tüketim alışkanlıklarında yaşanan birtakım gelişmelerin kurumlara yansımalarına engel olmuştur. Bu hali Mehmet Genç "değiştikçe aynı kalan" şeklinde ifade etmiştir.⁵² Grafik 6 ve 7'de Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi serilerinin uzun yıllar aynı düzlemde seyrettiği dönemler, Osmanlı'nın ilk yıllardan itibaren benimsediği provizyonizm (iaşe) ve fiskalizm ilkelerinin yanına 1500'lerin ortalarından itibaren tradisyonalizmi (gelenekçilik) aldığı ve değişimleri giderek dengelediği dönemlere denk gelmiştir.⁵³ Söz konusu dönemde olabilecek ani değişimlerin üç ilkenin değişik oranlarda katkısıyla dengeye kavuşturularak sosyo-ekonomik durumun stabil kılınması Grafik 6 ve 7'deki mavi seri ile örtüşmektedir.

Bahsi geçen üçlü sistemin 1700'lerin sonlarında tradisyonalizmden başlayan terk edilme süreci 1800'lere gelindiğinde iyice belirginleşmiş, Tanzimatla birlikte tamamen ortadan kaldırılmıştır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren merkezileşme çalışmaları ile bir yandan ekonomik kaynaklar üzerinde kontrol sağlanırken diğer yandan mali ve iktisadi politikalar sayesinde devlet eliyle fabrikalaşma teşebb-

⁵¹ Tefvik Güran, "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918" *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 327. ve 338.

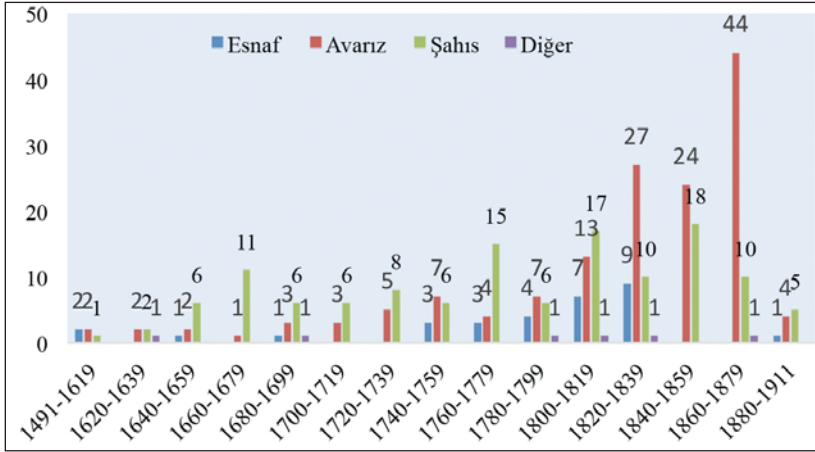
⁵² Mehmet Genç, *Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi*, *Türkiye Günlüğü*, S. 119., Yaz 2014, s. 6.

⁵³ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 2012, s. 47-52.

büsleri başlatılmıştır.⁵⁴ Davudpaşa Mahkemesi para vakfı sayısı ve vakfedilen meblağlardaki keskin iniş çıkış tam da 18.yüzyılın sonundaki değişim ve 19.yüzyılın başlarındaki dönüőüme denk gelen bu süreci izah eder niteliktedir.⁵⁵

Ayrıca dönem itibarıyla para vakıflarının bir kısmının savaőlardan dolayı gelen göçmenler tarafından kurulmuş olabileceği ihtimali bulunmaktadır.⁵⁶ Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin gayrimenkullerini geride bıraktıkları buna karşılık yanlarında getirmiş oldukları menkulleri/paraları yerleőtikleri yerleri kalkındırmak amaçlı vakfettikleri bilinmektedir. 1994'de yayımlanan araőtırmaya göre; 1880-1914 yılları arasında Anadolu'da kurulan 119 Kafkas göçmen vakfından %91.60'ı para %8.40'ı ise taşınmaz mallardır.⁵⁷ Davudpaşa Mahkemesi'nde bu dönemde vakfedilmiş 55 vakıfta göçmen izine rastlanılmasa da "göçmenler tarafından kurulan vakıf yoktur." demek de mümkün değildir.

Grafik 8: Davudpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Vakıf Çeşitleri

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği ve Davudpaşa Mahkemeleri

Grafik 8'de iőaretlenmiő vakıf çeőitlerinin yıllar içindeki dağılımı Grafik 6 ve 7'de aēıklanan durum ile örtüşmektedir. Grafik genelinde şahıs vakıflarının 1660-

⁵⁴ Mali ve iktisadi politikalar "İmar-ı Mülk" olarak bilinmektedir. Güran, "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", 2014, s. 367-368.

⁵⁵ Tespidlerin DM ve EMM para vakfı vakfiyeleri ile sınırlı olduğu, diğer mahkemelerde onaylanmış para vakıfları ile sonuçların destekleneceği ya da tam tersi çürütülebileceği gözardı edilmemelidir.

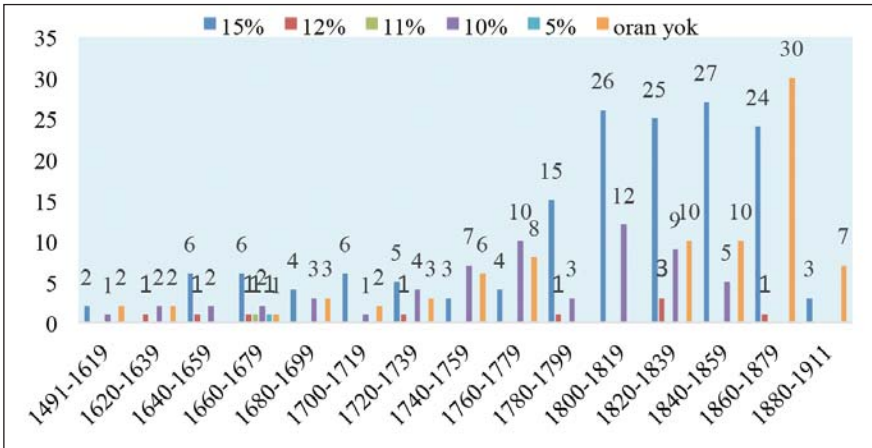
⁵⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 2008, s. 235.

⁵⁷ Hasan Yüksel, "Kafkas Göçmen Vakıfları." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Ankara, 1994, s. 482.

1679 ve 1760-1779 dönemlerindeki nispeten yüksek seviyeleri gözardı edildiğinde vakıf çeşitliliğinin 19.yüzyıla kadar dengeli ve kararlı hareket ettiği görülmektedir. 19.yüzyılın ilk yıllarında avarız vakıf sayılarındaki ani yükseliş başta olmak üzere şahıs ve esnaf vakıflarında gözlenen artışlar sayesinde dengeli durum kaybolmuştur. Avarız vakıflarının 19.yüzyıldan itibaren giderek yükseldiği en uç nokta, Grafik 6 ve 7'deki 1860-1879 döneminde kurulan vakıf ve vakfedilen meblağ grafiklerinde kırmızı serinin tepe noktası ile uyumludur. Yüzyılın başında 13 olan avarız vakfi sayısı 60 yıl sonra 44'e yükselmiştir.

Grafik 9, iki mahkemenin nema oranlarını yansıtmaktadır. 1700'lerin sonlarına kadar dengeli seyrini devam ettiren oranların 18.yüzyılın sonunda olumsuz gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Son dönemin veri azlığından kaynaklı düşüş ihmal edildiğinde 19.yüzyılın başından itibaren %15 oranlarının ani artışı, dönem sonunda ise oran verilmeme sıklığı Grafik 6, 7 ve 8 ile uyumludur.⁵⁸ Genellikle dönemlerde üç oran bulunurken 1660-1679 yılları tüm oranları içinde barındırmıştır. Diğer grafiklerde de ilk yükselişe denk gelen Köprülüler dönemi olarak belirttiğimiz bu yıllar, nema oranları grafiğinde de oran çeşitliliği açısından fark yaratmıştır. %15 her dönemde geçerli tek orandır.

Grafik 9: Davudpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Nema Oranları

Kaynak: İMŞŞ, Evkaf Muhasebeciliği ve Davudpaşa Mahkemeleri

⁵⁸ 1859-1903 yılları arasında kurulan 130 vakfın 27'sinde %15 nema oranı şart koşularken, 103 vakıfta oran verilmemiştir. Yazar vakıf giderlerini toplayarak her birinin en az %15 nema oranı ile işletilmesi gerektiğini hesaplamıştır. Kıvrım, "Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları", s. 101. Bu çalışmada da 19.yüzyılda %15 oranının kullanıldığı anlaşılmıştır.

Tablo 2, iki mahkemenin sayısal verilerinin karşılaştırılması için düzenlenmiştir. DM'sinde EMM'sine göre iki kat fazla vakıf kurulmuştur. Vakfedilen meblağlarda ise iki mahkeme arasında dört kat fark bulunmaktadır. Bu fark, sadece vakıf sayısının iki kat fazla olması ile açıklanamayacak kadar yüksek olsa da kuruluş dönemleri ile birlikte ilişkilendirildiğinde anlam ifade etmektedir. Grafik 6 ve 7'de anlatıldığı üzere farkın büyük çoğunluğu 1840-1879 yılları arasındaki spesifik dönemde gerçekleşmiştir.

Vakıf çeşitlerinde DM avarız vakıflarının EMM avarızlarının yaklaşık 3 katı olması haricinde belirgin ayrım görülmemektedir. EMM'nin 17. ve 18.yüzyılları içermesi avarız vakıflarının da genel olarak 19.yüzyılın ortalarından sonra ani artış eğilimi göstermesi iki mahkeme arasındaki farkı açıklamaktadır. Yeniçeri orta sandıklarının dönem itibarıyla EMM'nde yer alması beklenirken hiç görülmemesi şaşırtıcıdır. Buna karşılık vasiyet yoluyla vakıf kurma eğilimi EMM'nde daha güçlüdür.

Tablo 2: DM ve EMM Verilerinin Karşılaştırılması

	Davudpaşa Mahkemesi	Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi
Tarih	1634-1911	1491-1828
Vakıf sayısı	203	109
Vakfedilen meblağ	465.056 kuruş	105.523 kuruş
Toplam	571.009 kuruş	
Ortalama meblağ	2.291 kuruş	968 kuruş
Vakıf başına ort.	1.830 kuruş	
Avarız	111	38
Şahıs	73	57
Esnaf	17	14
Yeniçeri Sandığı	2	-
Toplam	203	109
Kadın	98	24
Erkek	105	85
Toplam	203	109
Vasiyet	13	22
Vakfa Zam	9	8
Muaccele neması	4	10

Kaynak: İMŞS, Evkaf Muhasebeciliği ve Davudpaşa Mahkemeleri

EMM vakıflarının yaklaşık 1/5'i vasiyet yoluyla kurulmuş vakıftır ve tamamı 17. ve 18. yüzyılda onaylanmıştır. Davudpaşa Mahkemesi'nde de vasiyet yoluyla kurulan 13 vakfın 8'i 18. yüzyıla aittir. Ayrıca bunların içinde rücu örnekleri de bulunmaktadır. Her iki mahkemede vasiyet yoluyla kurulan vakıflar ve rücu eğilimleri 19. yüzyıldan ziyade 17. ve 18. yüzyıllarda yoğunlaşmıştır. Buradan bir genellemeye gidilemeye de soru işareti olarak kalmasında yarar görülmüştür. Vakfa yapılan zamlarda her iki mahkemede eşitlik vardır.

Mahkemeler arasında belirgin farklardan bir diğeri vakıf kurucularının cinsiyetlerinde ortaya çıkmıştır. Davudpaşa Mahkemesi kayıtlarında vakıf kurucuları 105 erkek, 95 kadın iken Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi vâkıfları 24 kadın, 85 erkektir. Dönem ve oransal bakıldığında ağırlıklı olarak 17. ve 18. yüzyıl vakıflarını içeren EMM'nde kadınların kurduğu vakıf oranı %22 iken, 19. yüzyıl ağırlıklı olan DM vâkıfları arasında bu oran yaklaşık iki kat artarak %48'e çıkmıştır. İncelenen 420 yıllık süreçte ise kurulan vakıfları %39 oran ve 122 kişi ile kadınlar, %61 oran ve 190 kişi erkekler vakfetmiştir.⁵⁹

Son karşılaştırma gayrimenkul vakıflarında elde edilen muaccelle gelirlerinin para vakfı işletme usulleri ile değerlendirilmesi üzerinedir. Muaccelle gelirlerinin işletilmesi DM'nin 95 numaralı sicil defterindeki dört vakıfta yer almaktadır. EMM'nde ise 17. ve 18. yüzyıllarda 10 vakıfta tespit edilmiştir. 203 vakıftan dört vakıfta karşılaşılan bu durum ile 109 vakıftan 10 vakıfta karşılaşıması mahkemelerin kapsadığı dönemlerin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde şartları sağlayan sekiz vakıf 17.yüzyılda kümelenirken iki vakıf 18. yüzyılda yer almıştır. Davudpaşa Mahkemesi'nde ise konu ile ilgili dört vakfın biri 17. yüzyıl diğer üçü 18. yüzyılda kurulmuştur. 19. yüzyılda her iki vakıfta muaccelle gelirlerinin işletilmesine yönelik bilgi bulunmamıştır. Para işletim usullerinin sadece para vakıflarına özgü olmadığına kanıtı olan bu örneklerin çoğalmasında 17 ve 18. yüzyıl gayrimenkul vakıflarının incelenmesi ile mümkündür.

Görüldüğü üzere, Osmanlı'da iç içe geçmiş ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkileri birbirinden ayırmak ne kadar güç ise bağımsız olarak ele alıp genellemelere gitmek de bir o kadar sağlıksızdır. Bu kapsamda bulgular dönem itibarıyla İmparatorluğun iç ve dış olaylara verdiği tepkiler ile bağlantılı değerlendirilerek kesin hükümlerden uzak durulmuştur. Ayrıca tüm tespitlerin Davudpaşa ve Evkaf

⁵⁹ Kıvrım'ın çalışmasında Rize ve çevresinde 1859-1903 yılları arasında kurulan 130 vakfın tamamının erkekler tarafından kurulduğu tespit edilmiştir. İstanbul ve Anadolu'da kurulan vakıf kurucularının arasındaki bu fark dikkat çekicidir. Kıvrım, a.g.m., s. 100.

Muhasebeciliği Mahkemeleri özelinde yapıldığı sıklıkla vurgulanmıŐtır. İmparatorluk bünyesinde söz konusu ilişkiler yumağını yansıtan pek çok birincil kaynak bulmak mümkündür. Her biri kendi alanında oldukça değerli ve spesifik bilgiler barındıran kaynakların arasından vakfiyeler gibi bazı birincil kaynaklar ise toplum yaŐantısının adeta birer sözcüsü durumundadır.

Sonuç

Vakfiyeler incelendiğinde hazırlandıkları dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel farklılıklarını bünyesinde barındırdığı görölmüŐtür. Her iki mahkemede onaylanmış vakfiyelerin yıllar içinde takibi sayesinde para vakıflarının toplum yaŐantısında oynadığı roller ve performanslarının daha fazla ortaya çıkarılmaya muhtaç olduğu tespit edilmiştir. Öncelikle vakfedilen meblağlar ve kurulan vakıf sayılarının imparatorluğun yaşam akıŐına uyumlu olduğu anlaşılmıştır. Grafiklerde görölen ani iniş çıkıŐların ekonomik ve siyasi yönden iyileŐme veya bozulma dönemleri ile birebir ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı'nın klasik dönemdeki ekonomik yaptırımları 1600'lerden itibaren terk etmeye baŐlaması, yüzyılın ortalarında Köprölü ailesi döneminde yaŐananlar, II. Viyana kuşatması ile gelen ekonomik bozulma, 18. yüzyıldan itibaren hissedilen canlanma ve ardından 17. yüzyıldaki ilk yükselişe göre daha geniş döneme yayılan genişleme, yüzyılın sonlarında başlayan savaŐlarla birlikte yeniden daralma, Tanzimatın ilanı ile başlayan merkezileŐtirme ve kurumsallaŐma çalışmaları grafiklerin tepe ve dip noktalarına denk gelmiştir.

İniş-çıkıŐlar sadece imparatorluk içindeki olaylarla değil Avrupa ve dünya ölçeğindeki gelişmelerle de ilişkilidir. Savaşlar, ticaret devrimi, sanayi devrimi, zihniyet yapısındaki/kıymet hükümlerindeki deĐiŐmeler gibi bir dizi olayın ardından gelen kapitalist sistem ve yaptırımlarının Osmanlıya yansıdığı dönemler içteki olaylarla bağlantılı ve grafikler ile uyumludur. Para ve maliye politikaları üzerinde başlayan sonrasında sosyo-kültürel alanlara yayılan bu değişim ve dönüşüm 400 yıllık süreç içinde ele alındığında; 19. yüzyılın baŐlarına kadar neredeyse duruyormuŐ gibi yavaş ilerlediği Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi para vakıfları, sonrasında yaşanan hızlı değişim ise Davudpaşa Mahkemesi para vakıfları verileri ile örtüşmektedir.

Yapılan değerlendirmeler vakfiye sayısı ve vakfedilen meblağlarla sınırlı kalmamıŐ vakıf çeşitleri ve nema oranları ile de desteklenmiŐtir. Nema oranlarının klasik dönem ve sonrasındaki 200 yıl içerisinde %10-%15 bandında hareket ettiği

19. yüzyıldan itibaren oran verilmeme eğiliminin artmaya başladığı tespit edilmiştir. Para vakıflarının yüzyıllar boyunca aynı oranlardan işlem yapabildiği geleneksel yapının sürdürülebilirliğinden kaynaklıdır.

Para vakıflarının kümelenedikleri sandıklar günümüzün emeklilik sistemleri, işsizlik sigortaları ve diğer yardım fonları gibi işlev görmüşlerdir. Bu sayede hizmet çeşitliliği sağlanırken olaylara hızlı ve yerel çözümler bulunabilmiştir. Yapılan hayır hasenatın kişilerin yaşam standartlarına yönelik olması, geçmişte inşa edilmiş mimari eserlerin ve hizmetlerinin sürdürülebilirliği, ihtiyaç oldukça inşa edilen yeni eserlere gerekli katkıların verilmesi sandıkların akla gelen diğer uygulama alanlarıdır.

Ayrıca vakfiyelerin satır aralarından müeccele, muaccele, mukataa, kaim makam müteveli, vakfa zam, zeyl vakfiye, gedik, icareteyn, menkul-gayrimenkul vakfi, vasiyet yoluyla kurulan vakıflar ve buna bağlı vakıftan rücu gibi vakıf hukukunun kavramları birincil kaynaklardan örneklenmiştir. İki mahkemenin farklı yüzyılları içermesi sayesinde kavramların yıllar içindeki seyri ve uygulamadaki çeşitliliğinin vakfiyeler üzerinden takip edilebilir olduğu anlaşılmıştır. Bu kapsamda muaccele gelirlerinin para vakfi işletme usulleri ile değerlendirilebileceği, mukataa üzerinden Osmanlı'nın sosyo-ekonomik ilişkilerinin giriftliği, vasiyet vakfından rücu örneklerinden vakıflardan rücu edilebileceği gibi pratikte uygulamaları az bilinen bazı kavramlar açıklanabilmiştir.

Neticede İstanbul Şeriye Sicilleri'nde Davudpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemelerinin dışında kalan başka mahkemelerde aynı yöntem ile yapılacak araştırmaların para vakfi çalışma sahasının gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışılmış vakfiyelerin iktisat tarihi dışındaki disiplinler tarafından tekrar elden geçirilerek işaret edilen noktaların birlikte değerlendirilmesi sayesinde verimliliğin artacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Defter no: 3, 9, 11, 16, 18, 22, 24, 27, 30, 31, 32, 35, 53, 58, 60, 62, 66, 68, 72, 73, 79, 97, 101, 102, 104, 107, 108.

İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi Davudpaşa Mahkemesi Defter no: 95, 126, 145, 150, 171, 175, 139.

Kitaplar ve Makaleler

Aydın, Bilgin vd. *İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2016.

Demirtaş, H. Necati, *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları: Fetâvâ-yı Ali Efendi Şeyhülislâm Çatalcah Ali Efendi (1674-1686)*, C.1., Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2014.

Genç Mehmet, "Modern İktisadî Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi", *Türkiye Günlüğü* S. 119., Yaz 2014, ss. 5-14

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

Güran, Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Gürsoy, Çiğdem, "Osmanlı Avarız ve Esnaf Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı", *History Studies*, C. 10, S. 8, İstanbul, Kasım 2018, ss. 121-142.

_____, "The Financial Analysis of the Ottoman Cash Waqfs", *Global Approaches in Financial Economics, Banking, and Finance*, edited by Hasan Dinçer, Ümit Hacıoğlu and Serhat Yüksel, Springer, 2018, ss. 389-413.

_____, "Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)", *Belleten*, TTK, S. 290. Nisan 2017, Ankara, ss. 159-190.

Faroqhi, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699" *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C.2., Eren Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 551-552.

İlgürel, Mücteba, "Köprülü Mehmed Paşa", *TDVİA*, C.26, 2002, ss. 258-260.

İnalçık, Halil, "İstanbul'un İncisi Bedesten", *İktisat Vê Din*, Haz. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, ss. 119-136

Kıvrım, İsmail, "Osmanlı Döneminde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)", *Vakıflar Dergisi*, S. 46., Ankara, Aralık 2016. ss. 97-116.

- Koyunoğlu, H. Hüsnü, “Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. yy İstanbul Uygulaması”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008) S. 1., ss. 253-303.
- Kurt İsmail, *Nazarî ve Tatbikî Olarak Para Vakıfları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1994.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defterleri*, Endurun Kitabevi, İstanbul, 1983.
- _____, “Temessük”, *TDVİA*, C.40, 2011, ss. 413-414.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- Sahillioğlu, Halil, “Avârız”, *TDVİA*, C. 4., 1991, ss. 108-109.
- _____, “Esedî”, *TDVİA*, C. 11, 1995, ss. 368-369.
- Tabakoğlu Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 8. bs., İstanbul, 2008,
- Yüksel, Hasan, “Kafkas Göçmen Vakıfları” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Ankara, 1994, ss. 475-490.